

Filmoteka
Szkolna

Kanał, reż. Andrzej Wajda (1956)

Kierunki interpretacji i zagadnienia interpretacyjne

1. Topos labiryntu i jego funkcje – w utworach literackich i dziełach innych sztuk.

- Akcja filmu: ostatnie godziny życia oddziału powstańców; losy żołnierzy przemierzających w kilku grupach kanały, by przedostać się z Mokotowa do Śródmieścia.
- Warstwa faktograficzna i symboliczna dzieła; rozrachunek z polskimi mitami romantycznymi (m.in. „piękną” śmiercią za ojczyznę) oraz heroicznym obrazem powstania warszawskiego.
- Dwudzielność kompozycji filmu: część „naziemna” i część „podziemna”.
- Schodzenie bohaterów do kanału – skojarzenie z zejściem do Piekła w *Boskiej Komedii* Dantego.
- Obraz kanałów w filmie – archetypiczne piekło, Hades (kraina zmarłych), labirynt, więzienie; skojarzenia uzyskane za pomocą środków filmowych (przede wszystkim symboli i metafor); dramatyczne obrazy cierpienia ludzi spotkanych w kanałach, motywy dantejskie, funkcje ciemności i światła itp.
- Labirynt – przestrzeń uwięzienia, błędzenia, odczłowieczenia, obcości, śmierci (płatanina korytarzy, w których czyha demoniczny potwór); przestrzeń zamknięta i wroga człowiekowi.
- Tragiczne rozwiązanie wszystkich wątków filmowych (związanych z grupami powstańców wędrujących po kanałach); doniosłość sceny ukazującej „Stokrotkę” i „Koraba” przy kracie kolektora (i niesiony przez tę scenę przekaz symboliczny).
- Sytuacja ludzi uwięzionych w kanałach – odzwierciedleniem ich sytuacji egzystencjalnej (pułapka, brak wyjścia, skazanie na śmierć, uwikłanie w Historię); brak możliwości ocalenia nawet tych, którzy dotarli do wyjścia z kanału.

Przykładowe utwory literackie korespondujące z zagadnieniem:

- Mitologia grecka

– symboliczne znaczenia labiryntu jako przestrzeni zamkniętej, pułapki, drogi bez wyjścia, błądzenia, kryjącej w sobie krwiożerczego potwora – sfera zwierzęca (instynkty i żądze) dominuje nad ludzką (rozum); podobieństwa znaczeń mitycznego Labiryntu i Hadesu (krainy zmarłych, w której blakają się uwięzione dusze ludzkie).

- Dante Alighieri, *Boska Komedia*

– Piekło, w którego kręgach pokutują grzesznicy (w zależności od rodzaju popełnionych występków); labirynt, z którego nie ma wyjścia.

- Honoré de Balzac, *Ojciec Goriot*

– Paryż jako miasto-labirynt, w którym uczciwość i szczerowość uczuć są słabością, a człowiek dążący do szlachetnych celów skazany jest na klęskę; przestrzeń złudy, oszustwa i gry pozorów, targowisko próżności.

- Fiodor Dostojewski, *Zbrodnia i kara*

– labiryntowa przestrzeń Petersburga, po którym krąży Raskolnikow dręczony chorobą duszy; miasto-potwór – duszne, ciasne, mroczne, w którym lęgną się zło, występki i zbrodnia.

- Władysław Stanisław Reymont, *Ziemia obiecana*

– Łódź – miasto moloch, łudzące karierą (tytułowa ziemia obiecana), pożerające słabych i niezaradnych; labiryntowa przestrzeń rodzącego się „drapieżnego” kapitalizmu, pułapka bez wyjścia, w której człowieka czeka śmierć lub odczłowieczająca metamorfoza.

- Franz Kafka, *Proces*

– labirynt pokoi, korytarzy itp., przez który wędruje Józef K. jako parabola sytuacji człowieka uwięzionego w swej egzystencji lub państwa totalitarnego.

2. Motyw powstania w utworach literackich i innych tekstach kultury.

- Akcja filmu: ostatnie godziny oddziału powstańców; losy rozdzielonych żołnierzy przemierzających kanały, by przedostać się z Mokotowa do Śródmieścia.

- Czas historyczny: ostatnia faza powstania (w przededniu ostatecznej klęski).

- Scenografia – obraz wszechobecnej śmierci, chaosu i zniszczenia (rumowiska, ruiny, rozrzucone sprzęty domowe, groby na warszawskich podwórkach, roztrzaskany fortepian).

- Wnętrze willi, w której stacjonuje oddział „Zadry”, i niszczone przez wojnę rekwizyty (pianino, album, ozdobne meble i bibeloty) symbolizujące świat kultury i dorobek pokoleń.

- Tragizm powstańców oddany za pomocą środków filmowych, m.in.:
 - film czarno-biały; symboliczna opozycja ciemności i światła (na powierzchni – mrok rozświetlany blaskiem dogasających pożarów, latarki w ciemności kanałów); negatywne wartościowanie ciemności (zło, śmierć, rozpacz, klęska, groza);
 - zastosowanie symboli filmowych, np. krzyż za plecami powstańców, biała koszula Jacka z kołnierzykiem Słowackiego (tradycja romantyczna), dziewczyna podtrzymująca rannego (kompozycja przypominająca piętę), krata zagrządzająca wylot z kolektora;
 - symbolizm obrazu w filmach Wajdy i jego funkcje.
- Motywy symbolicznie nawiązujące do piekła (np. zejście do kanałów – katabaza, recytowanie Dantego przez „Artystę”, skłębieni ludzie w szlamie niczym widma i inne nawiązania do *Boskiej Komedii*) oraz mitycznego Hadesu.
- Funkcja muzyki i warstwy dźwiękowej (np. obłąkany Michał grający na okarynie, samobójczy strzał Halinki).
- Uboga warstwa faktograficzna i deheroizacja powstania.

Przykładowe utwory literackie korespondujące z zagadnieniem:

- Casimir Delavigne, *Warszawianka*
 - apoteoza postawy tyrtejskiej i pięknej śmierci za ojczyznę napisana pod wpływem wydarzeń powstania listopadowego.
- Eliza Orzeszkowa, *Nad Niemnem (Gloria victis)*
 - obraz społeczeństwa polskiego po klęsce powstania styczniowego; wszechobecność pamięci o powstaniu; motyw mogiły i jego symbolika; ukazywanie powstańców jako męczenników sprawy narodowej.
- Stanisław Wyspiański, *Wesele*
 - brak jedności społeczeństwa polskiego, któremu niedojrzałość i zaszłości historyczne uniemożliwiają wspólny zryw niepodległościowy; marzenie o powstaniu i odzyskaniu wolności jako mit narodowy.
- Miron Białoszewski, *Pamiętnik z powstania warszawskiego*
 - powstanie warszawskie ukazane z perspektywy ludności cywilnej, której heroizm przedstawiony został specyficznym językiem mówionym; swoisty „tren” na cześć umierającego miasta.
- Hanna Krall, *Zdążyć przed Panem Bogiem*
 - tragiczna walka Żydów w getcie warszawskim o godną śmierć – w relacji ostatniego żyjącego przywódcy powstania, Marka Edelmana.

3. Postać żołnierza walczącego o ojczyznę jako temat tekstów kultury.

- Bohaterowie filmu: ostatni powstańcy ze zdziesiątkowanej kompanii porucznika „Zadry”, w przededniu ostatecznej klęski powstania warszawskiego.
- Akcja filmu: rozdzieleni członkowie oddziału próbują kanałami przedostać się do Śródmieścia; trzy główne wątki:
 - „Zadra” ze „Smukłym” i „Kulą”, za którymi daleko w tyle pozostała reszta powstańców;
 - „Mądry”, „Halinka” i „Artysta”, który popada w obłęd i odłącza się od towarzyszy;
 - „Stokrotka” prowadząca ранego „Koraba”.
- Tragiczne zakończenie wszystkich wątków: śmierć powstańców w kanałach lub po dotarciu do wyjścia; symboliczna wymowa scen ukazujących ich sytuację, np. powrót oszukanego „Zadry” do kanałów po swoich żołnierzy; „Halinka” z Jackiem przed kratą kolektora, za którym płynie Wisła.
- Środki filmowe ukazujące tragizm powstańców warszawskich, np.:
 - film czarno-biały; symboliczna opozycja ciemności i światła (na powierzchni – mrok rozświetlany blaskiem dogasających pożarów, latarki w ciemności kanałów); negatywne wartościowanie ciemności (zło, śmierć, rozpacz, klęska, groza).
 - zastosowanie symboli filmowych, np. krzyż za plecami powstańców, biała koszula Jacka z kołnierzykiem Słowackiego (tradycja romantyczna), dziewczyna podtrzymująca ранego (kompozycja przypominająca piętę), kratka zagradzająca wylot z kolektora.
- Przejście przez kanały jako symboliczna wędrówka przez piekło, uwięzienie w labiryncie bez wyjścia – sytuacja egzystencjalna walczących w powstaniu warszawskim.
- Tragiczny i deheroizujący sposób pokazania powstania i walczących w nim żołnierzy; obrazy powstańców bezsilnych, pełnych rezygnacji, pogrążonych w błocie, ginących w mule kanałów (a nie na barykadach).
- Nawiązania do tradycji romantycznej i motywu „pięknej” śmierci za ojczyznę (bohatera walka Jacka jako aluzja do samotnego czynu bohatera romantycznego; funkcja zdjęć przed czołówką filmu ukazujących szarżę ułańską) oraz odrzucenie tej tradycji (mrok i brud kanałów), a także obrazu powstańca utrwalonego w piosenkach walczącej Warszawy.

Przykładowe utwory literackie korespondujące z zagadnieniem:

- Tyrtajos, [*Rzecz to piękna zaprawdę...*]

– apoteoza walki o ojczyznę, która jest pierwszym i najważniejszym obowiązkiem mężczyzny-wojownika; powinien on bez lęku iść „w pierwszym szeregu” i być gotowym na śmierć.

- Homer, *Iliada*

– postacie wojowników – pięknych, silnych, dzielnych, dążących do walki w obronie swej czci, reprezentujących ideał starogreckiego herosa (np. Achilles, Odyseusz czy Hektor, który ukazany jest także jako obrońca swego miasta).

- *Pieśń o Rolandzie*

– Roland jako ideał rycerza średniowiecznego, który nie ustępuje z pola walki i ginie niemal męczeńską śmiercią w walce z poganami (za wiarę chrześcijańską, króla i „słodką Francję”); uosobienie honoru rycerskiego.

- Adam Mickiewicz, *Reduta Orzona* (lub inny wiersz z tzw. liryki polistopadowej, np. *Śmierć pułkownika*)

– apoteoza „pięknej” śmierci za ojczyznę; polski żołnierz walczy do końca, gotów jest oddać życie w obronie najwyższej wartości, jaką jest wolność ojczyzny.

- Henryk Sienkiewicz, *Potop* (lub inna część *Trylogii*)

– postacie wspaniałych żołnierzy, wielkich patriotów o heroicznych cechach, wiernych Bogu, ojczyźnie, prawowitemu władcy, strasznych dla wrogów Rzeczypospolitej (Michał Wołodyjowski, Jan Skrzetuski czy Andrzej Kmicic po przemianie).

- Stefan Żeromski, *Wierna rzeka*

– postacie powstańców, patriotów walczących za ojczyznę: książę Józef Odrowąż, szlachetny dzielny i wrażliwy, który idzie walczyć w powstaniu wbrew woli arystokratycznej rodziny, a także ojciec Salomei, Antoni Brynicki – zesłany na Sybir za udział w powstaniu listopadowym, bierze udział w kolejnym zrywie narodowowyzwoleńczym, choć ma świadomość, iż walka jest daremna.

- Krzysztof Kamil Baczyński, *Rodzicom*

– tragizm pokolenia chłopców-żołnierzy, którzy musieli „dorosnąć do śmierci”, namacalnie dotknąć zła, choć czuli się predysponowani do życia w świecie dobra, piękna i miłości.

Inne zagadnienia przydatne do interpretacji filmu

- **Topos wędrówki**, jego znaczenia symboliczne i funkcje w tekstach kultury.
- **Rozrachunek z polskimi mitami narodowymi** w utworach literackich i dziełach innych sztuk.
- **Heroizacja i deheroizacja bohaterów** – w różnych tekstach kultury.
- **Historia** jako temat dzieł literackich i filmowych.
- Sposób ukazania **miasta** i jego funkcje w tekstach kultury.

Słowa kluczowe

powstanie, żołnierz, ojczyzna, labirynt, piekło, deheroizacja